

Talcott Parsons

A modern társadalmak rendszere

„Theoretical Orientations”. in: *The System of Modern Societies*. 1971.

Elméleti tájékozódás

Cselekvési rendszerek és társadalmi rendszerek

A társadalmi rendszereket¹ az általánosabb cselekvési rendszer alkotóelemei egyikének tekintjük; a többi elsődleges alkotóelem: a kulturális rendszerek, a személyiségi rendszerek és a viselkedési rendszerek (organizmusok); mind a négyet a társadalmi interakcióban való konkrét viselkedéshez képest absztrakt módon határozzuk meg. A cselekvések három másik, nem társadalmi alrendszerét e társadalmi alrendszer környezeteként kezeljük. Ez a szóhasználati mód kicsit szokatlan, különösen az egyének személyisége esetében. Indoklását más helyen adtuk, de ahhoz, hogy teljesen megértsük, ami itt következik, fontos emlékeztetnünk arra, hogy itt sem a társadalmi, sem a személyiségi rendszereket nem konkrét entitásokként kezeljük.

A cselekvés négy alrendszere közti különbségek funkcionális jellegűek. Ezeket a minden cselekvési rendszernek tulajdonított négy elsődleges funkciónak megfelelően állapítjuk meg. A négy funkció: a mintafenntartás, az integráció, a célélérés és az alkalmazkodás.²

A cselekvési rendszer elsődleges integratív problémája az alkotóelemként szereplő egységek koordinációja. (Ezek az alkotóegységek elsősorban emberi egyének, bár bizonyos esetekben a kollektivitásokat is tekinthetjük cselekvőknek.) Ezért úgy véljük, hogy az integratív funkció a társadalmi rendszerben elsődleges.

A mintafenntartás – és a kreatív mintaváltoztatás – a kulturális rendszerben elsődleges. Míg a társadalmi rendszerek elsődlegesen a társadalmi viszonyok artikulációja körül szerveződnek, a kulturális rendszerek szerveződési központját a kulturális jelentéskomplexumok jellegzetességei képezik – a kódok, amelyeknek megfelelően strukturálódnak, a szimbólum-nyalábok, amelyeket alkalmaznak – valamint a cselekvésrendszerek részeként felfogott jelentések használatának, fenntartásának és megváltoztatásának a feltételei.

A célélérés az egyén személyiségében elsődleges. A személyiségrendszer a cselekvésfolyamatok, ennél fogva a kulturális elvek és kívánalmak elsődleges közvetítő tényezője. A motivációs értelemben vett jutalom szintjén a személyiség kielégülésének vagy kielégítésének az optimalizálása a cselekvés elsődleges célja.

A viselkedő szervezetet adaptív alrendszerként fogjuk fel, itt található az az elsődleges emberi képességek, amelyek más rendszerek alapjául szolgálnak. A feltételeknek olyan csoportja ez, amelyhez a cselekvésrendszernek alkalmazkodnia kell, s ez foglalja

magába a fizikai környezettel való kölcsönös kapcsolat elsődleges mechanizmusait is, különösen ami az információknak a központi idegrendszerben való fogadását és feldolgozását, a fizikai környezet követelményeivel megbirkózó motorikus aktivitást illeti. Ezeket a viszonyokat a rendszeres formában az 1. táblában ábrázoljuk.

A valóságnak két olyan rendszere van, amely környezeti jellegű a cselekvéshez képest általában, és nem alkotja a cselekvés részét az itt alkalmazott analitikai értelemben. Az első a *fizikai környezet*, amely nemcsak a fizika vagy kémia fogalmaiban megérthető jelenségeket foglalja magába, hanem az élő szervezetek világát is, amennyiben ezek nem integrálódnak a cselekvésrendszerekbe. A másikat, amelyiket a fizikai környezettől is, a cselekvésrendszerektől mint olyanoktól is függetlennek tekintjük, „végső valóságnak” fogjuk nevezni a filozófiai hagyományból eredő értelemben. Arról van szó, amit Weber³ az emberi cselekvés „értelmi problémáinak” nevezett, s amelyet a cselekvés számára elsődlegesen a kulturális rendszer közvetít az értelmi orientációk strukturálásával. Ide tartoznak a kognitív „válaszok” is, de ezek nem merítik ki az egész tartományt.⁴

A cselekvés négy alrendszere – valamint e rendszerek és a cselekvés környezete – közti kölcsönös viszonyokat elemezve nem szabad elfeledkeznünk az *interpenetráció* jelenségéről. Az interpenetrációnak talán a legjobban ismert esete a társadalmi tárgyak és a kulturális normák *internalizációja* az egyén személyiségébe. Másik példa lehet az organizmus emlékezeti apparátusában megszervezett és felhalmozott tanult tapasztalati tartalom; ugyanígy a kulturális rendszer normatív komponenseinek a társadalmi rendszer konstitív struktúráiként való intézményesítése. Úgy véljük, hogy bármely két cselekvésrendszer határán vagy egy olyan strukturált összetevőkből vagy mintákból álló „zóna”, amelyet elméletileg úgy kell kezelnünk, mint amelyik *mindkét* rendszerhez tartozik, ezért nem rendelhető egyszerűen csak az egyikhez vagy másikhoz. Így például tarthatatlan azt mondani, hogy a társadalmi tapasztalatból leszűrt viselkedési normák, amelyeket Freud is (a felettes én fogalmában) és Durkheim is (a kollektív reprezentációk fogalmában) a személyiség részeként kezel, vagy a személyiség vagy a társadalmi rendszer részei.⁵

Az interpenetrációs zónák révén lehetséges, hogy a rendszerek között kölcsönös cserékre kerüljön sor. Ez különösen igaz a szimbolikus értelem és az általánosított motiváció szintjén. Ahhoz, hogy szimbolikus „kommunikálhassunk”, az egyedeknek kulturálisan szervezett közös kódokkal kell rendelkezni, mint amilyenek például a nyelvi kódok, és ezeknek a társadalmi interakció rendszerébe is integrálódni kell. Ahhoz, hogy a központi idegrendszerben elraktározott információ felhasználható legyen a személyiség számára, a viselkedési rendszernek rendelkeznie kell olyan mozgósító és visszakereső mechanizmusokkal, amelyek – az interpenetráció révén – a személyiség szinten szervezett motívumokat is kiszolgálják.

A társadalmi rendszereket tehát „nyílt” rendszereknek fogjuk fel, amelyek állandó kölcsönös input-output kapcsolatban állnak a környezetükkel. Továbbá úgy fogjuk fel őket, hogy belsőleg differenciáltak, alkotóelemek különböző csoportjaira oszlanak, s ezek maguk is állandóan kölcsönös cserék folyamataiba kapcsolódnak be.

A társadalmi rendszerek a cselekvő egységek közti társadalmi interakció állapotai és folyamatai révén jönnek létre. Ha az interakció tulajdonságait levezethetnénk a cselekvő egységek tulajdonságaiból, a társadalmi rendszerek epifenomenális jellegűek volnának,

A társadalom fogalma

ahogy ezt sok „individualista” társadalomelmélet állította. A mi álláspontunk élesen eltér ezekétől: egész pontosan Durkheimnek abból a megállapításából vezethető le, amely szerint a társadalom – és más társadalmi rendszerek – „sui generis valóságok”.

A társadalmi rendszerek struktúráját a függetlenül változó összetevők négy típusának – az értékeknek, normáknak, kollektivitásoknak és szerepeknek – a terminusaiban lehet elemezni.⁶ Az értékek elsődlegesek a társadalmi rendszerek mintafenntartó funkcionálásában, mert ezek a társadalmi rendszerek kívánatos típusára vonatkozó elképzelések, amelyek a társadalmi egységek elkötelezettségét szabályozzák. A normák, amelyek elsősorban a társadalmi rendszerek integrációjában működnek, a sajátos társadalmi funkcióknak és a társadalmi helyzetek típusainak megfelelően specifikusak. Nemcsak a társadalmi rendszer struktúrájában a szóban forgó szintnek megfelelően specifikált értékelemeket tartalmazza, hanem az egyes kollektivitások és szerepek funkcionális és helyzeti feltételeinek megfelelő cselekvéshez illeszkedő sajátos orientációs módokat is. A kollektivitások olyan strukturális összetevők, amelyeknek célélérési elsődlegességük van. Félretéve most a nagyon folyékony állapotban levő csoportrendszereket, mint amilyenek a tömegek, kollektivitásról csak akkor beszélünk, ha két sajátos kritérium kielégítettetik. Először is, kell lenni egy határozott tagsági státusnak, hogy általánosan használható módon megkülönböztethessük a tagokat és a nem tagokat. Ezt a kritériumot számos eset kielégíti, a nukleáris családtól a politikai közösségekig. Másodszor, a kollektivitáson belüli státusaik és funkcióik vonatkozásában a tagok között differenciálódásnak kell lenni, s ezért a tagok bizonyos kategóriáitól el lehet várni, hogy megtegyenek bizonyos dolgokat, amiket nem várunk el más tagoktól. A szerepet, azt a strukturális összetevő-típust, amelynek elsődlegessége van az adaptív funkció vonatkozásában, úgy fogjuk fel, mint ami meghatározza az olyan egyedek egy osztályát, akik kölcsönös elvárások révén egy meghatározott kollektivitáshoz tartoznak. Ezért a szerepek fogják át a társadalmi rendszer és az egyed személyisége közti interpenetráció elsődleges zónáit. De egy szerep sohasem csak egy meghatározott egyedhez tartozik, egyéni módon. Egy apa teljesen sajátosan viszonyul gyerekeihez apai mivoltában, de az hogy apa, a társadalom szerepstruktúrájának terminusaiban határozódik meg. Ugyanakkor az interakció különböző más kontextusaiiban is részt vesz, például amennyiben egy foglalkozási szerepet tölt be.

A társadalmi rendszerek sajátos, sui generis valósága miatt lehetséges, hogy mindezek a strukturális összetevőtípusok egymáshoz viszonyítva függetlenül változnak. Egy általánosított értékminta nem minden esetben ugyanolyan normákat, kollektivitásokat vagy szerepeket legitimál. Hasonlóképpen, számos norma meghatározatlan számú kollektivitás vagy szerep cselekvését szabályozza, de csak a cselekvés egy meghatározott szektora vonatkozásában. Ezért egy kollektivitás általánosságban számos egyedi norma ellenőrzése alatt működik. Számos szerepet is magába foglal, bár a szerepek bármely nagyobb kategóriája sok egyedi kollektivitásban eljátszásra kerül. Mindazonáltal a társadalmi rendszerek ezen strukturális összetevők kombinációjából állnak. Ahhoz, hogy stabil módon intézményesedjenek, a kollektivitásokat és szerepeket sajátos normáknak és értékeknek kell „kormányozni”, míg az értékek és normák maguk csak olyan mértékben intézményesedhetnek, ahogyan az egyes kollektivitásokban és szerepekben „alkalmazásra” kerülnek.

A társadalmat úgy határozzuk meg, mint azt a szociális rendszertípust, amelyet más szociális rendszereket is tartalmazó környezetével szemben a legnagyobb fokú önállóság (self-sufficiency) jellemez.⁷ A teljes önállóság azonban összeegyeztethetetlen lenne a társadalomnak mint a cselekvés alrendszerének a státusával. Minden társadalom rendszerként való fennmaradása tekintetében függ az inputoktól, amelyeket a környezeti rendszerekkel való cserekapcsolatai révén kap. A környezethez viszonyított önállóság ezért a kölcsönös csereviszonyok stabilitását és a kölcsönös cserék ellenőrzésének képességét jelenti – a szocietális működés érdekében. Ez az ellenőrzés lehet a zavarok megelőzésére vagy a velük való „megbirkózásra” való képesség, de lehet a környezeti viszonyok előnyös alakítására való képesség is.

A fizikai környezetnek alkalmazkodási jelentősége van a társadalom számára, amennyiben ez a közvetlen eredete azoknak a fizikai erőforrásoknak, amelyeket a társadalom technológiai és gazdasági termelési mechanizmusai segítségével ki tud aknázni. Hogy a fizikai erőforrásokhoz való hozzáférés allokációja kapcsolatban legyen a munka megosztásával a társadalom ökológiai aspektusának a közvetítésével, szükséges a lakóhelyek és a gazdasági érdekek területi elosztása a népesség különböző alcsoportjai között. A fizikai környezetnek másodsorban azért van jelentősége a társadalmak számára, mert a hatékony társadalmi célélérés – a fizikai erőnek mint a nem kívánt cselekvés megelőzése eszközeinek a jelentősége miatt – megkívánja a cselekvések ellenőrzését egy adott területen. Ezért a szocietális önállóságnak két kontextusa van, ezek a gazdasági, illetve a politikai működést érintik a fizikai környezettel való viszonyukban, a technológia és az erő katonai és rendőri funkciókban való szervezett alkalmazása révén.

A társadalmi önállóság harmadik kontextusa az egyedi tagok személyiségét érinti, amennyiben az organizmusokkal sajátos formájú interpenetráció megy végbe. Az organizmus közvetlenül kötődik a területi együtteshez a cselekvések fizikai lokalizálásának fontossága miatt. A társadalmi rendszerhez fűző elsődleges köteleke azonban a személyiséggel kapcsolatos; az interpenetrációnak ez az elsődleges zónája a tagsági státussal függ össze. A társadalom csak akkor lehet önálló, ha általában „számíthat” tagjainak a teljesítményeire a szocietális működéshez való adekvát „hozzájárulás” tekintetében. Ennek a társadalom és a személyiség közötti integrációnak nem kell abszolútnak lennie, hiszen nem ez a jellemző az önállósággal kapcsolatos más csereviszonyokban sem. De nem beszélhetnénk a társadalomról mint önálló egységről, ha tagjainak a többsége radikálisan „elidegenedett” lenne.

A tagoknak a társadalomba való integrációjából következik a társadalmi és személyiségrendszerek közti interpenetrációs zóna léte. A viszony azonban alapvetően hármassá válik, mert a kulturális rendszer egyes részei éppúgy internalizálódnak a személyiségekbe, mint a társadalmi struktúra egyes részei, és mert a kulturális rendszer egyes részei intézményesülnek a társadalomban.

Társadalmi szinten az értékek intézményesült mintái a „kollektív reprezentációk”,⁸ amelyek a társadalmi rendszer kívánatos típusait definiálják. Ezek a reprezentációk korrelálnak a társadalmi rendszertípusok azon fogalmaival, amelyek segítségével az egyének tagsági minőségükben tájékozódnak. Tehát az egyéneknek a saját társadalmukra vonatkoztatott értékorientációi tekintetében fennálló konszenzusa az, ami meghatározza az ér-

tékminták intézményesedését. E vonatkozásban a konszenzus kisebb vagy nagyobb fokról beszélhetünk. Ezért ebben a vonatkozásban a társadalom önállósága arra vonatkozik, hogy a társadalom intézményeit milyen mértékben *legitimálják* tagjai konszenzuális értékelkötelezettségei.⁹

Kulturális szinten a társadalmi értékek csak a szélesebb értékrendszer egy részét foglalják magukba, mert a cselekvés rendszereiben a tárgyak minden más osztályát is értékelni kell. Az értékek a kulturális rendszer olyan más összetevőivel állnak kapcsolatban, mint az empirikus tudás, az expresszív szimbólumrendszerek és azok a konstitutív szimbolikus struktúrák, amelyek a vallási rendszerek magvát képezik.¹⁰ Végso soron az értékeket főleg vallási terminusokban legitimálják. A kulturális legitimáció kontextusában tehát a társadalom önálló annyiban, hogy intézményeit olyan értékek legitimálják, amelyeket a társadalom tagjai viszonylagos egyetértésben vallanak magukénak, és ezeket az értékeket viszont az legitimálja, hogy összeillenek a kulturális rendszer más összetevőivel, különösen konstitutív szimbolizmusával.

Fontos arra emlékeztetni, hogy a kulturális rendszerek nem illeszkednek pontosan a szociális rendszerekhez, ideértve a társadalmakat is. A fontosabb kulturális rendszerek általában változó minták szerint több társadalomban intézményesednek, bár vannak társadalmon belüli szubkulturák is. Például a nyugati kereszténység mint központ körül elhelyezkedő kulturális rendszer bizonyos módosulásokkal és számos változatban egyaránt jellemző volt a modernizált társadalmak egész európai rendszerére. Ebben a könyvben annak a viszonyoknak, amely az egyik társadalmat a többihez fűzi, két változatát vizsgáljuk meg. Először is, azok a társadalmak, amelyeket „politikailag megszervezeteknek” mondhatunk, különböző típusú, baráti vagy ellenséges „nemzetközi kapcsolatok” tartanak fenn különböző más társadalmakkal. Ezt a fogalmat ki fogjuk terjeszteni, és úgy fogjuk tekinteni ezeket a viszonyokat, mint amik maguk is egy társadalmi rendszert alkotnak, amely ugyanazon általános fogalmak segítségével elemezhető, mint a társadalmi rendszerek más típusai. Másodszor, egy társadalmi rendszer két vagy több társadalom szociális struktúrájába és/vagy kultúrájába is beépülhet, két vagy több társadalom tagjaival is összekapcsolódhat. Az ilyen társadalmi rendszerek igen nagy számúak és igen különböző fajtájúak. Az amerikai bevándorolt családok gyakran eleven rokoni kapcsolatokat tartanak fenn a „rég hazában” élő emberekkel, tehát rokonsági rendszerüknek egyaránt van amerikai és külföldi „ága”. Valami nagyon hasonlót lehet állítani számos üzleti cégről, szakmai egyesületről vagy vallási közösségről. Bár a római katolikus egyház például szociális rendszert alkot, nyilvánvalóan önmagában nem képez társadalmat, mert önállósága a mi kritériumaink szerint nagyon alacsony. A gazdasági erőforrások feletti, a termelés szervezésén át megvalósuló ellenőrzése minimális; hiányzik a meghatározott területek feletti autonóm politikai kontroll; számos társadalomban a tagjai kisebbséget alkotnak. Ezért egyaránt számításba kell vennünk azokat a társadalmi rendszereket, amelyek „társadalomfeletti”, mert több társadalmat fognak össze, és azokat, amelyek „társadalomközöiek”, mert tagjai több különféle társadalomba tartoznak.

A társadalom alrendszerei

A cselekvésrendszerek elemzésére szolgáló négyfunkciós sémánkkal összhangban úgy fogjuk fel, hogy a társadalom analitikusan négy *elsődleges* alrendszerre osztható (ezt mutatjuk be a 2. táblán). Tehát a mintafenntartó alrendszer különösképpen a társadalmat a kulturális rendszerhez és azon keresztül a végső valósághoz fűző viszonyokkal foglalkozik; a célélérési alrendszer vagyis a politikai testület (polity) az egyedi tagok személyiségéhez fűződő viszonyokkal; az adaptív alrendszer vagyis a gazdaság a viselkedő szervezethez és rajta keresztül a fizikai világhoz fűző viszonyokkal. Ezek a felosztások a modernitás skáláján előrehaladottabb társadalmak esetében a legvilágosabbak és legfontosabbak. Mindazonáltal a cselekvési alrendszerek s ugyanígy a társadalmi alrendszerek közti viszonyok bonyolultsága megakadályozza, hogy ezek a felosztások valaha is nagyon egyértelműek legyenek. Például a rokonsági struktúrákat mindhárom fentebb említett alrendszerben el kell helyezni. Minthogy kapcsolatosak az élelmézzel, a nemiséggel, a biológiai leszármazással, a lakóhellyel, ezért összefüggésben állnak az organizmussal és a fizikai környezettel. Minthogy azt az elsődleges forrást jelentik, ahonnan az egyén korán megtanulja az értékeket, normákat és kommunikációs módokat, erőteljesen összefonódnak a mintafenntartó alrendszerrel. A társadalmisult szolgálatok elsődleges forrásaként összefonódnak a politikai testülettel.

Ezen a kereten belül a társadalomnak mint társadalmi rendszernek a magvát integratív alrendszere képezi. Minthogy a társadalmi rendszert úgy tekintjük, hogy az általában integratív jellegű a cselekvésrendszerek szempontjából, különös figyelmet kell szentelnünk annak, hogy a belső integráció különböző fajtáit és szintjeit biztosítja – vagy ahogy kudarcot vall e tekintetben. A társadalom integratív alrendszerét *szocietális közösségnek* nevezzük.

Talán a szocietális közösség legáltalánosabb funkciója az, hogy összeillesse a normák egy adott *rendszerét* egy egységes és kohézióval bíró szerveződéssel. Weber nyomán a rendszer normatív aspektusát legitim rendnek nevezzük;¹¹ a kollektív aspektus a szocietális közösség mint összefűzött kollektivitás. A szocietális rend világos és meghatározott integrációt kíván meg egyfelől a normatív koherencia, másfelől a szocietális „harmónia” és „koordináció” értelmében. Ezentúl a normatív meghatározott kötelezettségeknek egészében elfogadottaknak kell lenniük, míg viszont a kollektivitásoknak normatív szankciók felett kell rendelkezniük funkciójuk betöltése és jogos érdekeik előmozdítása során. Így tehát a szocietális szintű normatív rend a Hobbes által megfogalmazott probléma (hogyan lehet megakadályozni az emberi viszonyok „mindenkinek mindenki ellen folytatott háborújává” való lezülését?) „megoldását” tartalmazza.

Fontos, hogy a szocietális normák struktúráját ne kezeljük monolitikus egységként. Ezért tartjuk fenn a négy komponens közti analitikus megkülönböztetést, bár azok sajátos tartalmukat tekintve nagymértékben átfedik egymást. Megkülönböztetéseink a kötelezettségek és jogok alapjaival, valamint a nem teljesítés szankcionálásának és a teljesítés vagy a szokatlan szint teljesítmény megjutalmazásának a természetével kapcsolatosak.

A mag: a szocietális közösség

Központi kategóriáink, a szocietális közösség viszonylag ismeretlen – talán azért, mert általában inkább vallásos vagy politikai s nem társadalmi terminusokban beszélnek róla. Szerintünk ezen integratív alrendszer elsődleges funkciója az, hogy meghatározza a szocietális kollektivitással szembeni *lojalitás* kötelezettségét az általában vett tagság mint egész számára is és a társadalmon belül differenciálódott státusok és szerepük különböző kategóriái számára is. Így például a legtöbb modern társadalomban a katonai szolgálat teljesítésére való hajlandóság a férfiak, de nem a nők lojalitásának a próbája. A lojalitás a készség arra, hogy a kollektivitás vagy a „köz”-érdek vagy „köz”-szükséglet nevében kibocsátott, megfelelően „igazolt” felhívásokra válaszoljanak. A normatív problémát az jelenti, hogy hogyan határozzák meg azokat az eseteket, amikor a válasz kötelezettséget jelent. Elvileg a lojalitást minden kollektivitás megkívánja, de különös jelentősége van a szocietális közösség számára. Általában a kormányzati szervek azok, amelyek a szocietális lojalitásra irányuló felhívásokat kiadják, és az ezzel kapcsolatos normákat alkalmazzák. Mindazonáltal sok példa van arra, hogy a kormányzás és a közösség nevében való jogosult tevékenység nem esik közvetlenül egybe.

Különösen fontosak azok a viszonyok, amelyek az alcsoporthoz és az egyéneknek a szocietális kollektivitáshoz és más tagsági kollektivitásokhoz fűződő lojalitásai között fennállnak. A szerep-pluralizmus, azaz az a jelenség, hogy ugyanaz a személy számos kollektivitás tagja, minden emberi társadalom alapvető vonása. Egészében a szerep-pluralizmus növekedése azon differenciálódási folyamatnak az egyik fő vonása, amely a társadalom modern típusai felé vezet. Ezért a közösséghez magához és a különböző más kollektivitásokhoz fűződő lojalitások szabályozása a szocietális közösség integrációjának egyik nagy problémája.

Az individualista társadalomelmélet mindig eltűnt a pszichológiai értelemben vett egyéni „önérdeknek” mint a társadalmi rendszer integrációjának akadályának a jelentőségét. Az egyének önérdekű motívumait egészében megfelelően terelik és irányítják a társadalmi rendszerben a tagsági viszonyok és a kollektivitásokhoz fűződő lojalitások sokasága révén. A legtöbb egyén számára az a legközvetlenebb probléma, hogy konfliktus esetén hogyan egyeztesse össze az egymással versengő lojalitásokból származó kötelezettségeit. Például a modern társadalmakban a normális felnőtt férfi egyszerre alkalmazott és egy családi háztartás tagja. Bár a két szerep kívánalmi gyakran összeütköznek, a legtöbben erősen érdekeltek abban, hogy *mindkét* irányban lojálisak legyenek.

A szocietális közösség az egymást átható kollektivitások és kollektív lojalitások bonyolult hálózata, egy olyan rendszer, amelyre a funkcionális differenciáció és a szegmentálódás is jellemző. Így például a rokonsági-háztartási egységek, üzleti cégek, egyházak, kormányzati egységek, nevelési kollektivitások és így tovább mind differenciálódtak egymástól. Ugyanakkor minden kollektív egység típus nagy számban fordul elő – pl. nagyon nagy számú háztartás létezik, amelyek mindegyike csak néhány személyt fog át; sok helyi közösség van.

A szocietális közösséghez való lojalitásnak magas helyet kell elfoglalnia minden stabil lojalitás-hierarchiában, s mint ilyen, a szocietális jelenség elsődleges fókuszát képezi. Mindazonáltal nem a hierarchia legmagasabb pontját foglalja el. Hangsúlyoztuk a társa-

dalom normatív rendje kulturális legitimitációjának a jelentőségét, minthogy ennek fölérendelt pozíciója van. Hatását elsősorban a szocietális és a kulturális rendszernek egyaránt részét képező értékrendszer intézményesülésén keresztül fejti ki. Az al-értékek, amelyek az általános értékminta részletezései, minden, a legitimitált rendbe integrált konkrét norma részét képezik. A lojalitásokat irányító normák rendszerének tehát a különböző kollektivitások és tagjaik jogait és kötelezettségeit nemcsak egymással, hanem a rend mint egész legitimitációja alapjaival is integrálnia kell.¹²

A szocietális közösség normatív elrendeződésének hierarchikus és tagsági terminusokban megfogalmazott szempontja a *rétegződési* skála, azaz az alkollektivitások, státusok, szerepek és a szocietális tagokként felfogott személyek elfogadott – és amennyiben az értékek és normák integráltak: legitimitált – *presztízsének* skálája. Ennek összehangoltan kell lennie a tagsági státust irányító egyetemes normákkal is, az alkollektivitások, státusok és szerepek funkciói közti differenciálódás (amely mint ilyen nem von magával hierarchizálódást) mozzanataival is. A konkrét rétegződési rendszer tehát mindezen összetevők bonyolult funkciója.

A szerep-pluralizmus az egyének által a rétegződési rendszerben elfoglalt státus problémáját különösen bonyolultá teszi. A rétegződési mechanizmusok az egyéneket általában úgy kezelték, mintha azok diffúz módon integrálódnának nagy kollektív rendszerekbe, s ez a tagsági viszony meghatározná státusukat. A rokonsági kapcsolatok, etnikai csoportok, a „rendek” és társadalmi osztályok ilyen módon működtek. A modern társadalom azonban megköveteli, hogy az egyéni státusok elkülönüljenek a diffúz háttér-szolidaritásoktól, s ezáltal a rétegződés modern rendszerei sajátos jellegre tesznek szert.¹³

Az alkollektivitásnak vagy az egyének rétegződési rendszerben elfoglalt helyét *presztízsének* vagy *befolyás* gyakorlási képességének a szintje segítségével mérhetjük. A befolyást úgy fogjuk fel, mint a szocietális csere általánosított szimbolikus médiumát, tehát ugyanabba az osztályba tartozik, mint a pénz vagy a hatalom. Azt a képességet jelenti, hogy valaki más társadalmi egységeket a kívánt döntésre rá tudjon venni anélkül, hogy közvetlenül felkínálna nekik egy magasra tartott ellenértéket mint ösztönzőt, vagy ártalmas következményekkel fenyegetné meg őket. A befolyásnak meggyőzősen keresztül kell működnie, azaz a befolyás tárgyának azt kell gondolnia, hogy a befolyásoló javaslatának megfelelő döntés annak a kollektív rendszernek az érdekében áll, amellyel szemben mindketten szolidárisak. Elsődlegesen a kollektív érdekre hivatkozik, de általában feltételezni azt, hogy a résztvevő feleknek is külön érdeke a kollektív érdek előmozdítása és kölcsönös szolidaritásuk fenntartása. A befolyás tipikus használati módja az, amikor valakit meggyőznek, hogy „jóhiszemű” szerződéses kapcsolatra lépjen, vagy egy meghatározott politikai jelöltre szavazzon. A befolyást el lehet cserélni ad hoc előnyökre vagy a befolyás más formáira, hasonlóan ahhoz, ahogy a pénzjellegű erőforrásokat fel lehet használni javak megszerzésére, fel lehet halmozni vagy át lehet váltani. A befolyást is át lehet váltani más általánosított médiumokra, például pénzre vagy hatalomra.¹⁴

A szocietális közösség és a mintafenntartás

A kulturális legitimitáció alapján a befolyás, az érdekek és a szolidaritás véletlen fordulatain túl vannak, szocietális szinten az *értékelkötelezettségekben* gyökereznek. A kollektivitások-

hoz fűződő lojalitásoktól eltérően az értékkötelezettséget az jellemzi, hogy nagymértékben független a költségek, a viszonylagos előnyök vagy hátrányok és a kötelezettség teljesítésénél felmerülő társadalmi és környezeti kényszerű feltételek tekintetbevételétől. Az értékkel kötelezettség megsértése illegitim: teljesítése a becsület vagy lelkiismeret dolga, becsületesség és/vagy büntudat nélkül nem lehet megsérteni.

Bár ez nagyon korlátozónak tűnhet, ahogy az ilyen értékkel kötelezettségek gyakran azok is, a korlátozottság foka és jellege azonban egy sor tényezőtől függ. Az értékek iránti kötelezettség általában magában foglalja annak a feltételezését, hogy kötelező elősegíteni a konkrét cselekvésben való megvalósulásokat. Különösen ott, ahol az értékrendszer „aktivista”, mint általában a modern társadalmakban, ez magával hozza a kollektív cselekvés bizonyos feltételeinek realizitikus elfogadását. Ezért az értékrendszerek az „értékes társulás” iránti kötelezettség kategóriáját is tartalmazzák, a legitim kollektív viszonyok és vállalkozások iránti szolidaritást. Az, hogy milyen társulások értékesek, nagymértékben változik társadalmanként. Azonban szinte lehetetlen egy társulás legitimációját biztosítani, ha a legitimációt nagyon speciálisan meghatározott cselekvésekre korlátozzák, mivel a cselekvőknek meglehetősen nagyfokú mérlegelési lehetőséggel kell rendelkezniük, hogy értékeiket változó körülmények között alkalmazhassák. E mérlegelés terjedelmét körülíró egyik fontos tényező a legitimáló értékek általánosságai foka. Például az a rendelkezés, hogy nem szabad másokat a gazdasági tranzakciók során kizsákmányolni, nagyon különbözik a kamatra való pénzkölcsönzés speciális tilalmától. Az értékrendszerek általánosítása, amely ahhoz vezetett, hogy részletes előírásokra való támaszkodás nélkül is hatékonyan tudták szabályozni a társadalmi cselekvést, a modernizációs folyamat egyik központi tényezője volt.

Kulturális szinten az értékeknek az az aspektusa a releváns, amelyet közönségesen erkölcsinek nevezünk. Ez a tapasztalati tárgyakkal a társadalmi viszonyok kontextusában való értékelése. Az erkölcsi cselekvés kulturális értékeket alkalmaz egy olyan társadalmi helyzetben, amely más cselekvőkkel való interakciót is tartalmaz. Minthogy az interakcióval kapcsolatos, olyan mércéket is kell tartalmaznia, amelyek az interakcióban résztvevőket kölcsönösen kötik.

Az erkölcsi értékek a kulturális rendszer értéktartalmának csak egyik összetevőjét jelentik; mellette még olyanok vannak, mint például az esztétikai, kognitív vagy speciálisan vallási értékek. A kultúrák nemcsak az erkölcs tekintetében különböznek egymástól, ezért a vallás, a művészet mint expresszív szimbolizáció, az empirikus tudás (adott esetben tudomány) szintén független, differenciált kulturális rendszereké válnak. A magas fokú differenciált kulturális rendszer az artikuláció bonyolult módjaival együtt a modern társadalmak jellegzetes jegye.¹⁵

Szocietális közösség és a politikai testület

A szocietális normatív rendnek a tagsági viszony és a lojalitás, illetve a kulturális legitimáció körül szerveződött aspektusai után egy harmadik aspektust is át kell tekintenünk. A befolyás és az értékkel kötelezettségek önkéntes alapon működnek, a meggyőződés és a becsületre vagy a lelkiismeretre való hivatkozás útján. Mindazonáltal egyetlen nagy és

bonyolult társadalmi rendszer sem állhat fenn tartósan, ha a normatív rend nagyobb részéhez való igazodás nem kötelező jellegű, azaz ha nem kapcsolódnak negatív helyzeti szankciók a nemigazodáshoz. Ezek a szankciók egyfelől elriasztanak a nemigazodástól – részben azzal, hogy „emlékeztetik” a jó állampolgárt kötelezettségeire – és megbüntetik a rend megsértését, amennyiben és amikor ilyen előfordul. A negatív szankciók társadalmilag szervezett és szabályozott alkalmazását a kikényszerítés funkciójának nevezzük, ideértve a velük való fenyegetést is, ha felmerül a nemigazodás szándékának a gyanúja. Minél magasabb fokon differenciált egy társadalom, annál valószínűbb, hogy a kikényszerítést specializált cselekvő testületek, pl. rendőri erők és katonai intézmények végzik.¹⁶

A szabályozott kikényszerítés megkívánja, hogy valami módon meg lehessen határozni az adott tényállást, a cselekvő testületet és a normaszegés körülményeit. Az ebben a vonatkozásban működő cselekvő testületek közé tartoznak a bíróságok és az egész jogász hivatás. Egy bonyolult normatív rend azonban nemcsak a kikényszerítést kívánja meg, hanem a tekintélyi jellegű értelmezést is. A bírósági rendszerek általában oda fejlődtek, hogy az egyes esetekre vonatkozó kötelezettségek meghatározását, a büntetékiszabást stb. összekapcsolják a normák jelentésének az értelmezésével, ami gyakran nagyon általános problémát jelent.¹⁷ A kevésbé fejlett társadalmak az utóbbi funkciót hajlamosak a vallási cselekvő testületek számára fenntartani, míg a modern társadalmak egyre nagyobb mértékben világi bíróságokra bízák ezt.

Ezek a problémák felvetnek bizonyos kérdéseket a szocietális közösség és a politikai testület viszonyával kapcsolatban. A mi analitikus szóhasználatunkban a politikai fogalma nemcsak a kormányzásnak a szocietális közösséghez fűződő viszonyában teljesített elsődleges funkcióit foglalja magába, hanem más kollektivitások megfelelő aspektusait is.¹⁸ Politikáinak tekintünk egy jelenséget annyiban, amennyiben az erőforrások mozgósítását és megszervezését végzi egy adott kollektivitás céljai elérésének a szolgálatában. Így az üzleti vállalkozásoknak, egyetemeknek és egyházaknak egyaránt vannak politikai aspektusai. A modern társadalom fejlődésében azonban a szocietális közösségtől növekvő mértékben elkülönült a kormányzat mint a társadalom specializált szerve, amely a politikai testület magvát képezi.

Ahogy a kormányzat egyre differenciáltabbá vált, egyre inkább a funkciók két elsődleges csoportja körül összpontosult. Az első a szocietális közösség általánosított fenyegetésekkel szembeni sértetlenségének a fenntartásáért viselt felelősséget érinti, ahol is különös, de nem kizárólagos hangsúly esik a legitim normatív rendre. Ez legalsó szinten magában foglalja a kikényszerítés funkcióját és az interpretáció funkciójában való részesedést. Sőt, a kormányzati differenciáció általános folyamata olyan szférák megteremtéséhez vezet, amelyeken belül nyíltan megengedhetővé válik új normák megfogalmazása, közzététele, s e révén a törvényhozás is e funkció részévé válik. A második fontos funkció, a végrehajtói, a kollektív cselekvéssel kapcsolatos, ha a szituáció arra utal, hogy viszonylag speciális rendszabályokat kellene életbe léptetni a „köz” érdekében. Ez a felelősség az olyan természetüknél fogva lényeges ügyektől, mint pl. a területi ellenőrzés védelme és a közrend fenntartása, az olyan ügyekig terjed, amelyekről felteszik, hogy „érintik a közérdeket”.¹⁹

A kormányzat és a szocietális közösség közti alapvető viszonyok lehetnek tulajdonító jellegűek (askriptívok). Még a korai modern társadalmak is úgy definiálták a köznépet,

mint az uralkodó egyszerű „alattvalóit”, akik épp e helyzetükből következően kötelesek uralmának engedelmeskedni. A differenciálódás teljesen modern szintjein azonban a politikai vezetés hatalmát a népesség igen kiterjedt részének a támogatásától teszik függővé. Amennyiben ez így van, meg kell különböztetnünk a politikai vezetés szerepeit az általánosabb értelemben vett uralmi pozícióktól.

A vezetés és az uralom, autoritás elkülönülése szükségessé teszi az általunk hatalomnak nevezett médium általánosítását.²⁰ A hatalmat úgy definiáljuk, mint azt a képességet, hogy valaki olyan döntéseket hozhat és tehet tartós érvényűvé, amelyek *kötelezőek* a vonatkozó kollektivitásra és annak tagjaira, amennyiben státusaikból a döntések alá eső kötelemekek következnek. A hatalmat meg kell különböztetni a befolyástól, mert a kötelező döntések életbeléptetése lényegesen különbözik a megegyezési kísérletektől. Meghatározásunk értelmében az állampolgár hatalmat gyakorol, amikor leadja szavazatát, mivel a szavazatok összessége kötelező erővel meghatározza a választás kimenetelét. Még a nagyon kicsi hatalom is hatalom, ahogy egy dollár is, bár nagyon kevés pénz, mégiscsak egyértelműen pénz.

Szocietális közösség és a gazdaság

A normatív rend negyedik összetevője a gyakorlati kérdésekkel kapcsolatos. Legnyilvánvalóbb alkalmazási területe a gazdasági és technológiai szféra; uralkodó elve az erőforrások hatékony kezelésének kívánatossága. Még ha a kollektív lojalitás, a kötelezettségek és az erkölcsiség kérdései nem is kerülnek szóba, az egyén vagy a kollektivitás cselekvése helytelenítést válthat ki, ha szükségtelenül pazarló vagy gondatlan. A modern társadalmakban ezeknek a megfontolásoknak a normatív aspektusa nagyon világosan megmutatkozik a munka mint a gazdasági értelemben vett termelés egyik faktora felhasználásának a szabályozásában. A munkaerő kötelékébe való belépés magával vonja azt a kötelezettséget, hogy legitim alkalmazási feltételek mellett hatékonyan kell dolgozni.²¹ Ahogy Weber megjegyezte, ennek a kötelezettségnek van egy lényeges erkölcsi eleme. De ha el is tekintünk az erkölcsi hangsúlyoktól, a racionális gazdasági és technológiai cselekvést nagyon széles körben helyeselni szokták, míg a racionalitás adott összefüggésben érvényes mintáitól való eltérést helytelenítik.

Az autonóm struktúrák differenciálódása szükségessé teszi a pénz-médium s vele együtt a piaci rendszer kifejlődését. A pénz és a piac ott működnek, ahol megvan a munka eléggé bonyolult megosztása, és ahol egyes cselekvési szférák eléggé elkülönülnek a politikai, közösségi és erkölcsi imperativuszoktól.²² A szocietális kölcsönös csere általánosított mechanizmusai közül a pénz és a piac kötődik a legkevésbé közvetlenül a normatív rendhez (amelynek a központja a szocietális közösségben van). Ezért a gyakorlati racionalitást főleg intézményes normák szabályozzák, főleg a tulajdon és a szerződés intézményei, amelyek szankcionálási alapjai másutt találhatók.²³

Az egyre inkább differenciálódott társadalmak integrációjának módszerei A jogi rendszer

Amit *szocietális normatív rend* cím alatt tárgyaltunk, nagyon közel áll ahhoz, amit általában a jog fogalmán értenek. A jog számos elemzése hangsúlyozza a kötelező jelleg és a kikényszeríthetőség kritériumát, és elsődlegesen a kormányzattal és az állammal kapcsolja össze a jogot. Más elemzési utak a jog normatív érvényességében meglévő konszenzus-elemeket hangsúlyozzák, és ez a téma lehetővé teszi a morális legitimitáció fontosságának a kiemelését. A jogot olyan általános normatív kódiként fogjuk fel, amely a társadalom tagsági egységei cselekvését szabályozza úgy, hogy közben meghatározza szituációjukat is.²⁴ Egységes rendszerbe integrálva tartalmazza a fentebb áttekintett elemeket.

Általánosságban a modern jogrendszereknek vannak alkotmányos összetevői, legyenek ezek frottak mint az Egyesült Államokban vagy íratlanok mint Nagy-Britanniában. A mintafenntartó rendszer és a szocietális közösség közti interpenetrációs zónában elhelyezkedő alkotmányos összetevő a szocietális viszonylatokat általánosságban szabályozó normatív keret fő vonalait határozza meg – mint pl. Amerikában a Bill of Rights (alapjogi törvény). A differenciáció modern szintjén ennek tartalma nyilvánvalóan nem vallási, hiszen normatív érvényessége a szocietális rendszerhez igazodik, nem pedig általában a cselekvés egész köréhez. Valóban megfigyelhető az a tendencia, hogy a sajátos vallási elkötelezettséget elkülönítsék az alkotmányos jogoktól és az állampolgársági kötelezettségektől. Minthogy a vallási kötődés általában kollektivitások kialakítását vonja magával, mindig a szocietális közösségben kell megfogalmazódnia. A kettőnek azonban nem kell azonos terjedelműnek lenni.

Az alkotmányos elem nem is „tisztán erkölcsi”, hiszen az erkölcsi szempontok szintén nagyobb területre terjednek ki, mint a szocietális értékek. Az alkotmányos normák a szocietális közösséggel artikulálódnak, és tartalmazzák a szocietális lojalitás elemét a pozitívan értékelt társulás formájában; a jog csak az állampolgári moralitással kapcsolatos, nem szükségképp az erkölcsiség egészével. Az erkölcsi elem továbbá a szocietális normatív rend elleni legitimált lázadás (a kisebb polgári engedetlenségtől a forradalomig) alapjául szolgálhat.

Bár az alkotmányos elemmel való konformitás kikényszeríthető, a kényszer mindig felveti azt a kérdést, hogy a kormányzat szervei vajon legitim módon, alkotmányos – továbbá morális – szellemben cselekszenek-e. Ezért az alkotmányos elem második aspektusa a kormányzat általános funkciójának normatív meghatározása, ami magába foglalja a különböző kormányzati szervek hatalma kiterjedésének és korlátainak a meghatározását is. Az alkotmányjog ebben az értelemben egyre fontosabb lesz, ahogy a szocietális közösség elkülönül a kormányzattól. A kormányzat hatalma ezért külön igazolásra szorul, hiszen a szocietális közösséget a hatalom önkényes használatáról nem védelmezné meg megfelelően az, ha az „uralkodók” a közérdek nekik megfelelő interpretációja szerinti cselekvésükre általános legitimitációt nyerhetnének.²⁵

Nagyon fontos, hogy a „végrehajtó” hatalom elkülönüljön azoktól a kormányzati funkcióktól, amelyeknek közvetlen alkotmányos jelentősége van. A premodern társadalmakban a külön törvényhozás mint elkülönült funkció minimális, mert a normatív rend nagyjából vagy *adott* a hagyományban, vagy kinyilatkoztatás útján találják meg. Ezért

a folyamatos törvényhozó funkció legitimációja sajátos modern fejlemény. Ez, számos korlátozó bonyodalomtól kísérve, egyre inkább megkívánta azt, hogy a törvényhozó folyamatba aktívan bekapcsolódjon a szocietális közösség a képviselő rendszerén. E tendencia arrafelé mutatott, hogy a törvényhozói hatalom a törvényhozó és a közösség érdekelt elemei – végső soron a legtöbb modern társadalomban a teljes választópolgárság – közötti interakciótól függjön.²⁶ Sőt, hasonló függőség érvényes általában a végrehajtó hatalmat gyakorlóakra is. A jognak e fejleményekből származó változtathatósága különösen fontosá tették, hogy külön gondoskodjanak a jog „alkotmányosságának” a vizsgálatáról. Bár a bírói felülvizsgálat amerikai rendszere számos tekintetben speciális, a modern alkotmányok általában létrehozta valamilyen szervet, amely nem tisztán kormányzati, különösen annak végrehajtói értelmében, hogy az ítélje meg az alkotmányos ügyeket.

A jogi rendszer alsóbb szintű működése ebben a széles alkotmányos keretben megy végbe. Ez egyrészt abból áll, hogy a legnagyobb részt hivatalosan „felhatalmazott” szervek (rendszerint bíróságok) kötelező érvényű döntéseket hoznak, másrészt abból, hogy ezek az adminisztratív eljárások különböző folyamatai során végrehajtásra kerülnek. Különösen fontos, hogy a nem alkotmány jellegű jog nem korlátozódik a specifikus törvényhozási aktusokra és a végrehajtó szervek nyilvánosan kötelező érvényű döntéseire. Ide tartozik egyfelől a precedensként szolgáló bírósági döntések során létrehozott jogi hagyomány, másfelől az adminisztratív szervek által kialakított általános „szabályozás”, (de nem az egyedi eseti döntések) „adminisztratív joga”, amely azonban alá van vetve a törvényhozói és bírói felülvizsgálatnak.

Az a mód, ahogy a normatív rendet és annak a politikai testülethez fűződő viszonyát tárgyaltuk, elvben alkalmazható bármely társadalmi rendszer esetében, bár a kormányzat és a szocietális közösség közötti viszony elsődleges jelentőségű. E jelentőség egyebek mellett abból ered, hogy általában csak a kormányzatnak van felhatalmazása arra, hogy a társadalmilag szervezett fizikai erőt mint kényszerítő eszközt felhasználja. Valóban, a nagymértékben differenciált társadalomban az erőszak hatékonykormányzati monopóliuma az integráció egyik fontos kritériuma.²⁷ Sőt, a kormányzat arra is fel van jogosítva, hogy a szocietális kollektivitás mint egész nevében cselekedjen a kollektív célérés vonatkozásában. Ha bármely más szerv állítaná, hogy így cselekszik, ezzel önmagában forradalmi tettet követne el.

A szocietális közösségben való tagság

A társadalom legitim rendjének az elemzése során gyakran utaltunk a szocietális közösség kollektív aspektusára. Az, hogy a társadalom esetében több kritériummal dolgozunk, jelzi azt, hogy a két elsődleges aspektus közötti viszony szükségképpen bonyolult, különösen azért, mert a normákra támaszkodó ítélkezés nem eshet egybe pontosan a közösségi tagsággal. A legnyilvánvalóbb eltérés a társadalom területi jellegéből származik. A területi alapú ítélkezés megköveteli azt, hogy a normatív kontroll bizonyos fokig független legyen a szocietális közösségben való tényleges tagságtól. Például e szabályozás alá vannak vetve az ideiglenes látogatók és a hosszú ideig ott tartózkodó „idegen lakosok” éppúgy, mint a „külföldi” érdekeltségek tulajdona.

Ezek a megfontolások jelzik, hogy a szocietális közösség normatív és kollektív aspektusai közötti viszony a kormányzathoz fűződő kölcsönös kapcsolataikkal függ össze. A kormányzat nem teheti meg, hogy egyszerűen csak „kormányozzon”, a viszonylag összetartó közösség kormányzása során legitimitással kell rendelkeznie azáltal, hogy átvállalja a normatív rend fenntartásáért viselt felelősséget. Az egyik szélsőség az lenne, hogy a normatív rend fő tartalmai többé-kevésbé általánosan érvényesek minden emberre. Ez azonban felveti azt a súlyos problémát, hogy hogyan lehet egy nagyon univerzalisztikus normát hatékonyan intézményesíteni egy nagyon kiterjedt közösség tényleges működésében. A másik szélsőség az lenne, hogy a kormányzat is és a normatív rend is csak egy kis, részközösséghez kapcsolódna. A két szélsőség között számos változat közül a modern szocietális közösségek általában a nacionalizmusra alapozott formát választották. E forma fejlődése maga után vonta a szocietális közösség és a kormányzat közötti elkülönülés folyamatát is és a szocietális közösség természetének a reformját is, különösen ami a tagsági viszonyt illeti.

E fejlődés elindulásának hátterét többnyire egy többé vagy kevésbé „abszolút” monarchia képezte, amelyben az egyént úgy tekintették mint királya „alattvalóját”. Fontos volt, hogy ez az alattvaló és az uralkodó közötti „közvetlen” viszony lépett a feudális társadalomra jellemző egyedi szolidaritások kuszásága helyére. A szocietális közösség „alattvalói” mintáját azonban az állampolgári minta váltotta fel.

Az állampolgári komplexum fejlődésében az első fázist annak a jogi vagy civil keretnek a megteremtése képezte, amely alapvetően újradefiniálta a szocietális közösség és a kormányzat vagy „állam” közötti határviszonyokat.²⁸ Az új határok legkritikusabb pontját az állampolgári „jogok” meghatározása jelentette; ezek védelme a kormányzat fontos kötelességévé vált. A korai szakaszban a jogok védelme tekintetében talán a legmesszebb a XVII. századi angol Common Law ment. Azonban volt egy összeurópai fejlődési folyamat is, amely a jogállam német fogalmát hozta létre. Ez a folyamat a protestáns területeken leegyszerűsödött, mert itt az állampolgároknak csak egy fő központtal, a politikai hatalommal kellett számolni, amely szervezetenként ugyanúgy ellenőrizte az egyházat is, mint az államot.²⁹ Angliában a protestantizmuson belül érvényesülő vallási türelem első korszaka a polgári jogok megteremtése szélesebb folyamatának is lényeges része volt.

Az állampolgárság fejlődésének második nagy szakasza a közügyekben való részvétellel kapcsolatos. Bár az első szakasz törvényes jogai is védelmezték a kormányzat befolyásolására irányuló kísérleteket, különösen a gyűlekezési és sajtószabadság révén, de csak a következő szakaszban intézményesültek azok a pozitív jogok, amelyek – így a szavazati jog – a kormányzati vezetés kiválasztásában való részvételt biztosították. A szavazati jog „lefelé” való kiterjesztése az osztályszerkezetben gyakran fokozatos volt, mégis igen nagyszabású általános tendencia volt megfigyelhető az általános felnőtt szavazati jog, az egy polgár – egy szavazat elv és a szavazás titkossága felé.³⁰

Az állampolgárság harmadik összetevőjét a polgárok „jólétével” való és közfeladatként kezelt „társadalmi” törődés képezi.³¹ Míg a törvényes jogok és a szavazati jog az állampolgári státusnak megfelelő autonóm cselekvés képességének a támogatását jelentették, addig a társadalmi összetevő azzal kapcsolatos, hogy hogyan lehet reális lehetőséget teremteni a jogokkal való értelmes élésre. Ezért itt arról a kísérletről van szó, hogy hogyan lehet a népesség nagy tömegei számára az „élet”, az egészségügyi ellátás és az oktatás

megfelelő minimális szintjét biztosítani. Különösen figyelemreméltó, hogy az oktatásnak a népesség egyre szélesebb köreire való kiterjesztése, valamint az oktatási szintek megemlése szorosan összekapcsolódott az állampolgársági komplexum fejlődésével.

Az állampolgárság modern intézményeinek a fejlődése nagy változásokat tett lehetővé a nemzet mint a szocietális közösségi szolidaritás alapja tekintetében. A korai modern társadalomban a szolidaritás ott volt a legerősebben megalapozva, ahol a vallás, az etnikai és a területi hovatartozás egybeesett a nemzetiséggel. A kifejlett modern társadalmakban azonban akár vallási, akár etnikai, akár területi alapon lehetséges az eltérés, mert a közös állampolgársági státus a nemzeti szolidaritás elégséges alapjául szolgál.

Az állampolgárság és a nemzetiség intézményei azonban a szocietális közösséget sebezhetővé tehetik, ha a pluralisztikus alapokban éles strukturális szakadások lépnek fel. Mivel a tipikus modern közösség nagy területen nagy népességet egyesít, szolidaritását például nagy megterhelésnek tehetik ki a regionális ellentétek. Ez különösen igaz ott, ahol a regionális különbségek etnikai és/vagy vallási megosztottsággal esnek egybe. Számos modern társadalom esett már szét ilyen szakadások különböző kombinációi folytán.

Szocietális közösség, piaci rendszerek és bürokratikus szervezet

Ahol a szocietális szolidaritás elszabadult a vallás, az etnikai és területi hovatartozás ősi alapjaitól, általában a belső elkülönülés és pluralizáció másféle típusait segítette elő. Ezek közül a legfontosabbak gazdasági, politikai és társulási (vagy integratív) funkciókon alapulnak. A gazdasági kategória mindenekelőtt az e funkciók számára elengedhetetlen piacok és pénzügyi eszközök kifejlődésére vonatkozik, amelyek viszont – mint már megjegyeztük – feltételezik a szerződés és a tulajdoni viszonyok új formáinak az intézményesülését. Ennélfogva viszont az állampolgárság „alapjogi” összetevője a bázisuk, mert egy olyan gazdaság, amelyet a központi kormányzat szervei teljes mértékben „igazgatnának”, megsértené a magáncsoportoknak azt a szabadságát, hogy önálló módon piaci tranzakciókba léphessenek. Ha azonban a gazdaság piaci rendszere magas fokon kifejlődik, a kormányzat számára nagyon fontosává válik mint az erőforrások mozgósításának a csatornája.

A modernizáció korábbi szakaszaiban a piacok elsődlegesen kereskedelmi jellegűek, a fizikai alakot öltött árucikkek cseréjét bonyolítják le, másodlagosan pénzügyiek és kölcsönügyletekkel foglalkoznak. A termelés elsődleges tényezőinek a piaci rendszerbe való nagymértékű belépése a gazdasági fejlődés „ipari” szakaszának fő jele. A technológiai előrehaladás mellett előtérbe kerül a termelőfolyamat társadalmi megszervezése, azaz a munkaerő felhasználásának új, bürokratikus kontextusokba ágyazott formái.³²

Amikor fentebb megtárgyaltuk a társadalmak politikai aspektusait, meglehetősen szelektíven jártunk el. Elsősorban a kormányzatot a teljes szocietális közösséghez fűző viszonyt vizsgáltuk, kiemelve a „támogatási” rendszer által megvalósított kapcsolatot. E rendszer elsősorban azzal az interakcióval kapcsolatos, amely a kormányzati pozícióban levő vagy arra aspiráló vezetői elemek és a társadalmi struktúrájának a kormányzati rendszerbe mint olyanba közvetlenül be nem kapcsolt elemei között zajlik. Az interakciós folyamatok átfogják a politikai támogatás és a vezetői kezdeményezés, a kormányzati döntések és az

érdekcsoportok által támasztott „kereslet” közti cseréket. Ezek a kölcsönös cserék rendszert alkotnak, amelynek bizonyos fokig egyensúlyban kell lennie ahhoz, hogy a politikai testület és a szocietális közösség stabil módon integrálódjon.

A kormányzat másik fő operatív struktúrája az adminisztratív szervezet (ideértve a katonai intézményeket is), amely révén a politikai döntéseket érvényesítik. Általában a bürokratizálódás elsődlegesen, de nem kizárólagosan a kormányzatokban fejlődött ki. Legfontosabb vonásai közé tartozik a szerepeknek mint *hivatali tisztségeknek* az intézményesítése, amelyeknek viszonylag jól körülhatárolt hivatali, működési, tekintélyi és „hatalmi” szférái vannak, elválasztva a tisztséget betöltő magánügyeitől. A hivatali tisztségek kétféleképpen differenciálódhatnak, egyrészt a szervezetben betöltött funkció szerint, másrészt a hierarchikus vagy „utasítási” uralmi pozíció szerint.³³

A bürokratikus szervezet fejlődése általában megköveteli, hogy a tisztség releváns formája *foglalkozási szerep* legyen, betöltője „kinevezés” és valamiféle „alkalmazási szerződés” révén kerüljön oda. Ezért családjának a fenntartása általában fizetésétől vagy bérétől függ. Ez viszont megköveteli a humán szolgáltatások elosztását elvégző „munkaerőpiac” meglétét, ahol az alkalmazási lehetőségek és feltételek feletti alkudozás folyik.

Az ipari gazdaság egyik fő vonása a termelés bürokratikus megszervezése és ennek megfelelően a munkaerő munkaerőpiacokon keresztül történő mozgósítása. Egy többfázisos, bonyolult folyamat során a gazdaság a kormányzati szférán kívüli bürokratikus szervezetek nagymértékű megszaporodását eredményezte. E folyamat egyik fő állomása a korai ipari „kapitalizmus” „családi cége” volt, amely a „munkaerő” szintjén bürokratizált volt, de az irányítási szinten nem.

A bürokratikus szervezetet azért tekintjük elsődlegesen politikainak, mert mindenekelőtt a kollektív célélérés felé orientált. Az üzleti vállalkozás esetében a kollektivitás a szocietális közösségen belüli magáncsoport; a kormányzat esetében az egész, a kollektív célélérésnek megfelelően szervezett közösség. Mindazonáltal az alkalmazási viszonyt úgy tekintjük, mint a kollektívban való tagság egyik formáját, s eltekintünk attól a problémától, hogy milyen a kapcsolata az olyan tagsági viszonyokhoz, amelyek a gazdasági vállalkozásban való részvétel más formái révén jönnek létre. Természetesen a magánbürokrácia nem korlátozódik a gazdasági termelésre, hanem ugyanúgy meg lehet találni az egyetemeken, az egyházakban és számos más kollektivitás-típusban.

Az általunk megvizsgált piaci rendszerek bekapcsolódnak a gazdaság és a mintafenntartó, illetve a gazdaság és a politikai testület közti kölcsönös cserékbe. Közvetlenül nem érintik a szocietális közösséget, hiszen az utóbbinak a fenti alrendszerek felé irányuló funkciói inkább regulatívak az általános normatív rend közvetítésével, mint közvetlenül konstitutívak. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy megkülönböztetjük a „kereskedelmi” piacokat, amelyek fizikai árucikkekkel foglalkoznak és a „munka”-piacokat, amelyek humán szolgáltatásokkal foglalkoznak (így a legmagasabb szintű hozzáértést és felelősséget igénylőkkel is). Szociológiai szempontból zavarónak találjuk a közgazdászok azon elterjedt gyakorlatát, hogy a „javakat és szolgáltatásokat” együtt kezelik mint a gazdaság elsődleges outputjait.

Az egyesületi szervezet

A modern szocietális kollektivitások révén lehetővé váló harmadik fő strukturálódási típus az „egyesületi”. Talán az egyesület prototípusa maga szocietális közösség, ha azt jogi személynek tekintjük, amelyet az állampolgárok alkotnak, akik a normatív rendhez és a vezetői tekintélyhez konszenzusos módon kapcsolódnak. A modern társulások egyik fő fejlődési iránya egy bizonyos fajta egalitarianizmus felé vezet, ez leginkább és legjelentősebben az állampolgárság már tárgyalt három aspektusában jelenik meg.

Az egyesületi szerkezet másik fő fejlődési vonala az önkéntesség felé mutat. Természetesen, ezt az elvet sosem lehet szigorúan alkalmazni a normatív rendhez való igazodás vagy a kollektív döntéseknek való engedelmeskedés eseteire, mert a kötelező jelleg egy fokot minden kollektivitásban elengedhetetlen. Mindazonáltal gyakran szinte betű szerinti érvényes a tagság elfogadásával vagy fenntartásával kapcsolatos döntésekre, itt ugyanis a belenyugvással szemben mindig megvan a távozás alternatívája. A szocietális közösség és a kormányzat viszonya mindazonáltal sajátos. A többi egyesület általános kormányzati és szocietális védelem alatt létezik, de biztonságuk e két elem kombinációján nyugszik. Ezért a nyomásgyakorlás és a kényszer eleme megvan a szocietális normatív rend fenntartásában, míg más esetekben ez hiányzik. Az emigráció, ami a „távozásnak” felel meg, sokkal nagyobb költséggel jár, mint a többi társulási tagság felszámolása. A dolog lényegéből következően maga után vonja egy másik szocietális-kormányzati rend elfogadását, míg viszont a válás után nem kell újra megnősülni.

Az egyesületi szervezetek harmadik fő jellemvonása – s ez nagyon egyértelműen érvényes a szocietális kollektivitásra és a kormányzati szervekre is – az eljárási intézmények jelentősége.³⁴ Bár a jogi rendszerben van különös jelentőségük, ugyanúgy áthatják az egyesületi döntéshozatal folyamatait is a képviselői testületek és a tagsági részvétel szintjén egyaránt. Általában az eljárási rendszerek két szintből állnak, amelyek mindegyikét egy-egy szabályzat irányítja. Az első szabályozza a vitát, amely révén az érdekelt felek megpróbálják meggyőzni azokat a résztvevőket, akik majd a kötelező döntést hozzák. Sok formája van, de általában a gyűléseket bizonyos házsabályoknak megfelelően vezetik, amelyek alkalmazásáért egy elnöklő tisztviselő felel. Az egyesületeken belüli vita a befolyás mint a társadalmi folyamatot elősegítő médium működésének elsődleges szférája. Az érdekelt felek szempontjából a vita arra szolgál, hogy megjavítsák nézetük érvényrejuttatásának esélyeit; a kollektivitás szemszögéből a konszenzus megközelítését segíti elő.

A második szint a tényleges döntéshozatal maga. A bíróságokon a döntéshozó szerv az esküdtszék, a bíró vagy a bírói tanács. Mindazonáltal a legelterjedtebb gyakorlat – az esküdtszéken, a bírói tanácsokban és másutt is – a szavazás, ahol az általános tendencia az egy ember – egy szavazat elv és a szavazatok egyenlő súlyozása felé mutat, aminek logikus következménye a többségi kormányzás. Mindenesetre a szavazásnak előzetesen rögzített szabályok szerint kell lefolynia, amelyek azt az elvárást is tartalmazzák, hogy az eljárási szabályok korrekt betartásával hozott döntéseket az alulmaradt résztvevők is elfogadják. Olyan esetekben, mint pl. a kormányzati vezetés megválasztása, ez az elrendezés komoly feszültséggóc lehet; e követelmény alkalmazása a demokratikus „szolidaritás” intézményesítésének a legjobb próbája.

Azzal együtt, hogy a kormányzatban kifejlődött az egyesületi jelleg, a társadalom más részeiben hatalmas mértékben megszorodtak az egyesületek. Politikai pártok kapcsolódnak be a kormányzati folyamatba, de számos más társult „érdekcsoport” is, amelyek legtöbbször változatos működő kollektivitásokat képvisel. Vannak olyan társulások, amelyek egyedi „ügyük” körül, s olyanok, amelyek a legkülönfélébb érdekek (pl. üdülési, művészi stb.) körül szerveződnek.

A modern társadalmak bizonyos nagyon fontos működési funkcióinak két fontos összefüggésben is csak az egyesületi struktúrák tesznek eleget. Az első a „bizalmi” választmányok szerepe a nagyobb méretű üzleti vállalkozások szektorában, valamint számos más típusú „testületi” szervezetben. A „végrehajtó igazgatósághoz” való viszonyuk bizonyos fokig hasonló ahhoz, mint amilyen a törvényhozás viszonya a kormányzati végrehajtó szervekhez. Néha az ilyen választmányok tagjait valamilyen értelemben választják is, pl. a részvényesek, de gyakran nem. Mindenesetre, nagyjából elfoglalták a rokonsági elem helyét az üzleti világ túlnyomóan bürokratikus struktúráinak „nem bürokratikus” csúcsain.³⁵ A „magánjellegű nem profitorientált” szektorban a végső ellenőrzés egyre inkább valamilyen értelemben „bizalmi” választmányok kezébe kerül, különösen a pénzügyi felelősség tekintetében.

A második nagymértékű egyesületi irányú fejlődés a képzettséget kívánó hivatásokkal kapcsolatos.³⁶ Bár számos hivatási funkciót hagyományosan az egyéni „magángyakorlat” keretében látnak el, a hivatásszerű értelmiségiek régóta hajlanak arra, hogy egyesületeket hozzanak létre közös érdekeik elősegítésére, így a hozzáértés és a tisztesség szakmai színvonalának a fenntartására is. A felsőoktatás ebben a komplexumban egyre nagyobb szerepre tett szert, nem utolsósorban a gyakorló szakemberek kiképzésében. Ezért a felsőoktatás és a tudományos kutatás hivatását gyakorlók is nagyobb viszonylagos jelentőséget szereztek. Figyelemreméltó, hogy az egyetemi hivatások központi struktúrája, az egyetemi kar, alapvetően társulási jellegű.

Az operatív szervezetek mindhárom fő típusa (a piac, a bürokrácia és a társulási struktúrák) egyre inkább előtérbe kerül a modern szocietális közösségek differenciálódási és pluralizálódási folyamataiban.

Az evolúciós változás folyamatai

Bár a fentebbi elemzésben a differenciáció állt az előtérben, ezt csak a strukturális változás négy fő folyamata egyikének tekintjük. Ezek kölcsönösen egymásra hatva a magasabb rendszerszintekre való „progresszív” fejlődést eredményezik. A másik három folyamatot adaptív feljavításnak belefoglalásnak és értékátalánosításnak nevezzük (a társadalmi rendszerre vonatkoztatva).³⁷

A differenciálódás a társadalmi rendszer egy egységének vagy struktúrájának felosztódása két vagy több egységre vagy struktúrára, amelyek jellemző jegyeik és a rendszer számára való funkcionálási jelentőségük tekintetében különböznek. Már elemeztük a differenciálódás egyik bonyolult példáját: a modern család háztartás és a modern alkalmazói szervezetek kialakulását a diffúzabb módon működő paraszti háztartásból, amely számos szerep, kollektivitás és norma megváltozását hozta magával. A differenciálódás folyamata

azonban egy magasabb fejlettségű társadalmi rendszerben csak akkor következik be, ha minden egyes újonnan differenciálódott összetevő nagyobb alkalmazkodási képességgel rendelkezik, mint az a komponens, amely megelőzőleg betöltötte elsődleges funkcióját.

Az *adaptív feljavítás* az a folyamat, amelynek révén az erőforrások nagyobb köre válik a társadalmi egységek számára hozzáférhetővé, s ezért működésük megszabadulhat némi elődeiket érintő korlátozástól. A modern gyárak a szolgáltatások teljesítése tekintetében sokkal általánosabb elkötelezettséget várnak el azoktól, akik a termelésben részt vesznek, mint a paraszti háztartások, de a javak sokkal szélesebb körét képesek előállítani és sokkal gazdaságosabban.

A differenciálódáson és a feljavításon átmenő rendszer megnövekedett bonyolultsága szükségképp integrációs problémákhoz vezet. Általánosságban ezeket a problémákat csak úgy lehet megoldani, ha új egységeket, struktúrákat és mechanizmusokat *vonnak be* a szocietális közösség normatív keretébe. Például, ha az alkalmazói szervezetek elkülönülnek a családi háztartástól, mindkét típusú kollektivitás autoritás-rendszerének meg kell találni a helyét a társadalom normaszervezetében.

Végül, az előző folyamatokat az *értékáltalánosításnak* kell kiegészíteni ahhoz, hogy a társadalom különböző egységeinek új cselekvési mintái megfelelő legitimitásra és orientációs módra tehesenek szert. Megjegyeztük fentebb, hogy a társadalom általános értékorientációt specifikálni kell azoknak a szituációknak megfelelően, amelyekben a cselekvés társadalmilag strukturálódik. Most az ellentétes oldalt hangsúlyozzuk, azt, hogy ha a társadalmilag strukturált szituációk hálózata bonyolultabb lesz, az értékmintát magát magasabb általánossági szinten kell megfogalmazni, hogy biztosítani lehessen a társadalmi stabilitást.

Fel kívánjuk hívni a figyelmet az evolúciós változási folyamatok egy további aspektusára. A társadalmi rendszer egységei közti kölcsönös csere általánosított médiumairól, azaz a befolyásról, a politikai hatalomról, a pénzről és az értékkelkötelezettségről beszélve elsődlegesen arra a nyilvánvaló funkciójukra figyeltünk, hogy elősegítik a társadalmi rendszer differenciálódott egységei közti rutinszerű kapcsolatokat. Elősegíthetik azonban a társadalmi rendszeren belüli műveletek terjedelmének és szintjének kreatív megnövekedését is. A modern közgazdászok kimutatták, hogy a pénz a kölcsönzés és beruházás folyamata révén a gazdasági rendszeren belüli csere elősegítésének elsődleges eszköze lehet. Más munkáinkban amellet érveltünk, hogy a többi általánosított médium, mindenekelőtt a hatalom és a befolyás működésében analógiát lehet felfedezni a pénz eme alapvető tulajdonságával, azzal a képességével, hogy a gazdasági termelékenységet a hitelmechanizmus révén ki tudja terjeszteni.³⁸ Tehát a hatalmi mechanizmus működhet úgy, hogy megnöveli a politikai testület hosszú távú hatékonyságát, és a befolyást fel lehet használni arra, hogy megnöveljék a szocietális közösség szolidaritásra való képességét.

Röviden, a kölcsönös csere általánosított médiuma felértékelő hatásának alapvető feltétele az, hogy a cselekvés egy magasabbrendű alrendszerében legyen rögzítve. Ezért nagyon széles értelemben véve a kulturális fejlődés elengedhetetlen a társadalmi rendszer evolúciós előrehaladásához. Például az értékáltalánosítás mindegyik jelentős folyamatát vallásos fejlemények alapozzák meg, s az empirikus tudás előhaladása alapozza meg az új technikák intézményesülését. A szocietális közösség struktúrájába való befogadás minden jelentősebb lépésének az előfeltétele az értékáltalánosítás elégséges szintje –

amely mindenekelőtt a jogi rendszeren keresztül érvényesül. A politikai hatalom rendszerében a fontosabb fejleményekhez szükséges, hogy meglegyen az a konszenzusalap, amely elősegíti a befolyási mechanizmus megfelelően kiterjedt működését. A magasabb-szintű politikai integráció bizonyos fokának meg kell lenni ahhoz, hogy a pénzgazdaságok túlterjedhessenek egy viszonylag egyszerű szinten.³⁹

1. tábla

Cselekvés Alrendszerek társadalmi	Elsődleges funkciók integráció
kulturális személyiség viselkedő szervezet	mintafenntartás célelés alkalmazkodás

A bekerített terület a társadalmi alrendszer környezete. Az ábra az *Általános Cselekvéselmélet* elsődleges alrendszerei és funkcionális vonatkozási pontjai nagyon sematikus vázlatát nyújtja. A társadalmi rendszer a négy elsődleges alrendszer egyike, az, amelyik az integratív funkció körül összpontosul. Egy kicsit jobban kidolgozott sémát mutatok be a *Societies* című könyv 26. lapján, az 1. ábrán. A séma általános igazolását lásd Parsons: „Some Problems of General Theory in Sociology.” in: John C. McKinney és Edward Tiryakian (szerk.): *Theoretical Sociology*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1970.

2. tábla

A társadalom

(általánosabban a társadalmi rendszer)

Alrendszerek	Strukturális összetevők	A fejlődési folyamat aspektusai	Elsődleges funkció
Szocietális közösség Mintafenntartás vagy bizalmi instancia	Normák	Befoglalás	Integráció
Politikai testület	Értékek	Értékáltalánosítás	Mintafenntartás
Gazdaság	Kollektivitások	Differenciálódás	Célelés
	Szerepek	Adaptív felminősítés	Alkalmazkodás

Ebben a táblában megkíséreljük egy kicsit részletesebben kibontani a *társadalom* (vagy a társadalmi rendszer valamely más típusa) négyfunkciós paradigmáját. A társadalmat úgy fogjuk fel, mint az általános cselekvésrendszer integratív alrendszerét. A szocietális alrendszer, amely ebben az elemzésben az elsődleges vonatkoztatási alrendszer, a bal

oldali oszlopban szerepel; alatta másik három. Ezen osztályozási eljárásnak megfelelően a második oszlopban ugyanazon funkcionális kritériumok szerint a társadalmi rendszerek négy fő strukturális összetevője szerepel. A harmadik oszlopban következik a fejlődési változásfolyamatok aspektusainak a megfelelő osztályozása; (...) Végül, a negyedik oszlopban megismételjük a négy elsődleges funkcionális kategória megjelölését. A fejlődési paradigma kivételével ezt a sémát először teljes formában a szerző a *Theories of Society* című műben mutatta be, lásd a II. rész Általános bevezetését: *An Outline of the Social System*. Az 1. és 2. táblához összehasonlítás kedvéért lásd az 1. és 2. táblát a *Societies* című könyvben, 28. és 29. valamint az ott szereplő magyarázó jegyzeteket.

(Némedi Dénes fordítása)

Jegyzetek

- 1 Lásd *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* című könyvem (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1966.) 2. fejezetét, valamint az *International Encyclopedia of the Social Sciences*be (New York: Macmillan, 1968.) írt *Social Systems and Subsystems* és *Interaction* című szócikkeimet, továbbá T. Parsons, E. Shils, K. Nagel, J. Pitts (szerk.): *Theories of Society*. (New York: Free Press, 1961.) bevezető fejezeteit.
- 2 A négyfunkciós elméletet bemutattam a *Theories of Society*ben, 30–79. in: *An Outline of the Social System*., rövidebben *Societies*, 28.
- 3 Max Weber: *The Sociology of Religion*. Boston: Beacon Press, 1963. [Válogatás a *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* című háromkötetes Weber-műből. (a szerk.)]
- 4 Lásd Clifford Geertz: *Religion as a Cultural System*. in: Michael Banton (szerk.): *Anthropological Approaches to the Study of Religion*. New York: Praeger, 1966.
- 5 Talcott Parsons: „The Superego and the Theory of Social Systems”. in: *Social Structure and Personality*. New York, Free Press, 1964.
- 6 Lásd Talcott Parsons: „General Theory in Sociology”. in: R. K. Merton, L. Broom, L. S. Cottrell, Jr. (szerk.): *Sociology Today*. New York: Basic Books, 1959 és Harper, 1965
- 7 Lásd *Societies*. 2. fejezet.
- 8 A „kollektív reprezentáció” fogalmát Durkheim vezette be a társadalmi szervezet kulturális alapjának jelölésére. Különösen valláselemzéseiben használta. Az értékeket weberi értelemben kollektív reprezentációk sajátos formájaként fogjuk kezelni. lásd Talcott Parsons: *Structure of Social Action*. New York: Free Press, 1968. 11. fejezet.
- 9 Lásd *An Outline of the Social System*. in: *Theories of Society*.
- 10 Lásd Talcott Parsons bevezetését a *Culture and the Social System* című részhez, *Theories of Society*.
- 11 Max Weber: *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: Oxford University Press, 1947) [Részletek M. Weber und *Gesellschaft* című művéből. (a szerk.)]
- 12 Ehhez lásd Robert N. Bellah: *Epilogue*. in: *Religion and Progress in Modern Asia*. New York: Free Press, 1965.
- 13 Talcott Parsons: „Equality and Inequality in Modern Society, or Social Stratification.” (javított változat) *Sociological Inquiry*, 40/2, Spring 1970.
- 14 Talcott Parsons: „On the Concept of Influence”. in: *Politics and Social Structure*. New York: Free Press, 1969.
- 15 Talcott Parsons bevezetése a „Culture and the Social System” című részhez, *Theories of Society*.
- 16 Talcott Parsons: „Some Reflections on the Place of Force in Social Process”. in: *Sociological Theory and Modern Society*. New York: Free Press, 1967.
- 17 Nagyon tanulságos e tekintetben Leon Fuller: *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press, 1964.

- 18 Talcott Parsons: „The Political Aspect of Social Structure and Process”. in: David Easton (szerk.): *Varieties of Political Theory*. Englewood Cliffs (N. J.): Prentice Hall, 1966. Újra kiadva in: *Politics and Social Structure*.
- 19 Uo: lásd még: Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell: *Comparative Politics; A Developmental Approach*. Boston: Little Brown, 1966.
- 20 Talcott Parsons: „On the Concept of Political Power”. in: *Politics and Social Structure*.
- 21 Neil J. Smelser: *The Sociology of Economic Life*. Englewood Cliffs (N. J.): Prentice-Hall, 1963.
- 22 Uo. lásd még: Talcott Parsons, Neil J. Smelser: *Economy and society*. New York: Free Press, 1956.
- 23 A tulajdonnak és szerződésnek a társadalmi rendszer szempontjából való jelentőségét klasszikusan elemezte Emile Durkheim: *The Division of Labor in Society*. New York: Macmillan, 1933.
- 24 L. Fuller i. m.; lásd még tőle: *Anatomy of the Law*. New York: Praeger, 1968.
- 25 A legitimitás fogalma általunk való használatát vö. Weberrel: *The Theory of Social and Economic Organization*. (lásd a 11. jegyzetnél idézett kiadást).
- 26 L. Parsons: „The Political Aspect of Social Structure and Process”. in: *Varieties of Political Theory*.
- 27 Weber: *The Theory of Social and Economic Organization*.
- 28 Az állampolgárságra vonatkozó elemzésünk sokat köszönhet T. H. Marshall könyvének: *Class, Citizenship, and Social Development*. Garden City (N. Y.): Anchor Books, 1965.
- 29 Lásd Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan bevezetését: *Party Systems and Voter Alignment*. New York: Free Press, 1968.
- 30 Stein Rokkan: „Mass Suffrage, Secret Voting, and Political Participation”. *European Journal of Sociology*, II (1961): 132–52.
- 31 Marshall i. m.
- 32 Smelser i. m.
- 33 Talcott Parsons: *Structures and Process in Modern Societies*. New York: Free Press, 1960. 1–5 fejezet.
- 34 Lásd Weber formális racionalitás fogalmát in: Max Rheinstein (szerk.): *Max Weber on Law and Society*. Cambridge: Harvard University Press, 1954.
- 35 Weber (*The Theory of Social and Economic Organization*) hangsúlyozta, hogy minden bürokrácia csúcán nem bürokratikus szerkezetnek kell állnia.
- 36 Talcott Parsons: „Professions”. in: *International Encyclopedia of the Social Sciences*.
- 37 Ezt a paradigmát eredetileg Talcott Parsons „Some Considerations on the Theory of Social Change” című cikke mutatja be, *Rural Sociology*, 26 1961. szept. 219–39. Kicsit részletesebben és némi módosításokkal tárgyalta a *Societies* című könyv 2. fejezete.
- 38 Lásd „On the Concept of Political Power és On the Concept of Influence”. in: *Politics and Social Structure*.
- 39 Lásd S. N. Eisenstadt (szerk.): *Max Weber on Charisma*. Chicago: University of Chicago Press, 1968., különösen a szerkesztő bevezetője.

A tanulmány forrása: Talcott Parsons: „Elméleti tájékozódás”. in: *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről*. Szociológiai füzetek, 45. kötet, Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, 1985. 84–111.